

РОЗДІЛ 5
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

**ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ
ПРОФЕСІЙНИХ ТВОРЧИХ ПРАЦІВНИКІВ**

**PROBLEMS OF ASSESSMENT AND REMUNERATION
OF PROFESSIONAL CREATIVE EMPLOYEES**

Вахоньєва Т.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню особливостей оцінювання праці професійних творчих працівників та проблем її оплати. Визначено характерні риси творчої праці, можливі критерії її оцінювання та правовий статус творчих працівників у трудових правовідносинах.

Ключові слова: творча праця, професійні творчі працівники, оцінка творчої праці, оплата праці творчих працівників.

Статья посвящена исследованию особенностей оценивания труда профессиональных творческих работников и проблем его оплаты. Определены характерные черты творческого труда, возможные критерии его оценивания и правовой статус творческих работников в трудовых правоотношениях.

Ключевые слова: творческий труд, профессиональные творческие работники, оценка творческого труда, оплата труда творческих работников.

The article investigates the peculiarities of labor evaluation of professional artists and the problems pay creative work. The characteristic features of the creative work, the possible criteria for its evaluation and the legal status of creative workers in the employment relationship.

Key words: creative work, professional creative workers, evaluation of creative work, payment of creative workers.

Постановка проблеми. Виникнення та розвиток теорії суспільного капіталу в економічній науці зумовлений не тільки ідеєю надати товарної форми здібностям людини, а, насамперед, бажанням визначити вплив особистісних, творчих якостей людини на економічні процеси. Для сучасної освіченої людини стає неприйнятним ставлення до своїх важливих творчих якостей і здібностей як до відчужуваного від неї товару. Проте результати інтелектуальної творчої діяльності давно стали об'єктами права: законодавством визначені суб'єкти права інтелектуальної власності, права на результати творчості розглядаються як особисті немайнові та майнові, закріпленим є допустимий порядок їх відчуження. Отже, є актуальним та необхідним визначення правового статусу творчого працівника як суб'єкта права та формулювання основних критеріїв оцінювання отриманих ним результатів у процесі трудової діяльності.

Стан дослідження. Вивченням питань правового статусу творчих працівників займалися науковці: І.А. Богдан, Н.Б. Болотіна, С.О. Іванов, М.І. Іншин, Р.О. Стефанчук. В основному фрагментарно зверталась увага на визначення правового статусу творчих працівників, при цьому не здійснювалось комплексних досліджень оцінки та оплати їх роботи.

Отже, метою статті є виявлення основних проблем оцінки та оплати творчої праці, а також визначення правового статусу професійного творчого працівника у трудових відносинах та відносинах інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творча праця є різновидом інтелектуальної діяльності, у процесі якої здійснюється реалізація природних та набутих людиною здібностей та вмінь, у результаті чого створюються нові образи, композиції, технічні рішення та різноманітні продукти процесу творчості, які відрізняються від інших результатів інтелектуальної діяльності новизною, оригінальністю, неповторністю, унікальністю, суспільною необхідністю та ринковою привабливістю.

Основними характерними рисами творчої праці (творчої діяльності) є:

1) формування нового продукту духовної або технічної творчості, що повинен мати ознаки неповторності, унікальності, суспільної необхідності тощо;

2) створення такого продукту здійснюється в результаті дивергентного мислення, яке передбачає не тільки осмислену раціональну діяльність, а й застосування нестандартних підходів до вирішення задач;

3) змістовність творчої праці означає насиченість трудової діяльності розумовими процесами, продуктивним мисленням та різноманітними креативними елементами;

4) зміст творчої праці повинен відобразитись у трудовій функції працівника, а оцінка такої роботи має залежити від кількості творчих елементів.

Процес здійснення професійної творчої діяльності та її специфіка вимагають виробити нові підходи щодо оцінки творчої праці та її результатів. По-перше, необхідно закріпити основний поділ творчості за об'єктами та предметом (наприклад, літературна, художня, мистецька творчість; технічна творчість; наукова творчість тощо); по-друге, необхідно встановити загальні засади оплати праці творчих працівників та закріпити їх у кодифікованому джерелі трудового права (Кодексі) або у спеціальному законі (наприклад, Законі України «Про правове становище творчих працівників»); по-третє, розробити основні критерії оцінки творчої праці, в залежності від різних її показників (елемент творчості, складність, колективний характер, економічна цінність, соціальна значущість та інші критерії); по-четверте, здійснити відмежування імперативних норм і методів регулювання оплати праці творчих працівників від диспозитивних та нормативно їх закріпити; по-п'яте, для творчих працівників забезпечити можливість більш гнучкого регулювання умов праці у частині нормування, стимулювання, оцінки не тільки процесу праці, а й обов'язково кінцевого результату, що також впливає на визначення питання оплати праці; по-шосте, враховуючи тісний зв'язок професійної творчої діяльності як різновиду трудового права із багатьма категоріями права інтелектуальної власності, необхідно визначити допустимість та

порядок застосування норм права інтелектуальної власності (норм цивільного права) до регулювання професійних творчих трудових відносин (субсидіарне застосування цивільних норм до регулювання трудових відносин; застосування аналогії права та аналогії закону тощо), а також встановити межі зіткнення трудового права та права інтелектуальної власності.

Так, останнє здійснює охорону різних результатів творчої діяльності, що визнані об'єктами права інтелектуальної власності у сфері літературної, художньої, мистецької, виконавської та іншої діяльності (об'єкти авторського та суміжних прав); у сфері технічної винахідницької та іншої творчості (об'єкти промислової власності); у сфері наукової творчості, раціоналізаторської та іншої діяльності. Вказані об'єкти права інтелектуальної власності можуть створюватись: у результаті цілеспрямованої особистісної творчої діяльності людини; випадково; за договором замовлення; у результаті виконання своєї трудової функції, коли творець перебуває у правовідносинах із роботодавцем (останній є замовником) та в інших випадках. Право інтелектуальної власності визначає ознаки результатів творчої діяльності, що надають можливість визнати їх об'єктами права інтелектуальної власності та здійснювати щодо них правову охорону та захист.

Деякі об'єкти права інтелектуальної власності підлягають охороні, незалежно від їх оприлюднення, готовності, призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо). Правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не стосується будь-яких ідей, теорій, принципів, методів, процедур, процесів, систем, способів, концепцій, відкриттів, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі (ч. 2 ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права»).

Такі результати технічної творчості, як винаходи, корисні моделі та промислові зразки підлягають правовій охороні, за умови відповідності визначеним спеціальним законодавством ознакам патентоздатності. Так, згідно із ч. 1, 2 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», правова охорона надається винаходу (корисній моделі), що не суперечить публічному порядку, принципам гуманності і моралі та відповідає умовам патентоздатності. Об'єктом винаходу (корисної моделі), якому надається правова охорона, може бути: продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо); процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу.

Законодавство інтелектуальної власності, що визначає особливості охорони та використання різних об'єктів права інтелектуальної власності, вказує на можливість створення інтелектуального продукту у якості так званого службового твору (винаходу, корисної моделі тощо). Наприклад, у Законі України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначено, що службовий винахід (корисна модель) – це винахід (корисна модель), створений працівником:

1) у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи за дорученням роботодавця, за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше;

2) із використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва та обладнання роботодавця. При цьому службовими визнаються зафіксовані у трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов'язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі). Доручення роботодавця визначається як видане працівникові у письмовій формі завдання, безпосередньо пов'язане зі специфікою діяльності підприємства або роботодавця і може призвести до створення винаходу (корисної моделі). Як бачимо, у такого роду відносинах беруть участь дві основні сторони: роботодавець, тобто

особа, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом) та працівник (винахідник) – людина, інтелектуальною творчою діяльністю якої створено винахід (корисну модель).

Необхідно хоча б у загальному аспекті виокремити ті ознаки творчої праці, які характеризують її як професійну, що передбачає її виконання в межах трудових правовідносин безпосередньо за договором між працівником (творцем) та роботодавцем. На нашу думку, до таких якостей належать:

1) зацікавленість держави та суспільна корисність результатів творчої праці;

2) необхідність створення особливих умов для реалізації творчих здібностей авторів;

3) довготривалість та (або) регулярність творчої праці;

4) колективний характер праці.

Для визначення правового статусу працівників творчої праці доцільно поділити на два основні види:

1) технічна;

2) художня та мистецька.

У межах цих двох видів необхідно виокремити їх підвиди за різними критеріями та визначити характерні риси такої діяльності та її результатів.

Творчий працівник може бути визначений як фізична особа, котра здійснює творчу працю на професійній основі на підставі трудового договору. Професійний характер творчої праці означає здійснення творчої діяльності в межах трудових правовідносин за професією, яка у спеціальному нормативному порядку визнана творчою.

Зацікавленість держави та суспільна корисність результатів творчої праці передбачає визнання певної сфери творчої діяльності пріоритетною для розвитку держави або визнання її необхідною для задоволення культурних, освітніх та інших потреб суспільства. Державна зацікавленість може виявлятися шляхом визнання певної діяльності пріоритетною, здійсненням державної підтримки установ, що її реалізують, а також шляхом повного фінансування відповідної професійної творчої діяльності (у сферах кіно та телерадіомовлення, освіти та науки, народного господарства тощо). Державна зацікавленість повинна проявлятися у співпраці та всілякому стимулюванні установ, які виконують творчу працю, із державою. Інтерес держави та суспільна корисність можуть зумовлюватись цінністю виробленого продукту, який визнається творчим у зв'язку з його майбутньою ефективністю використання, масштабами застосування, прибутком.

Необхідність забезпечення особливих умов для реалізації творчих здібностей авторів передбачає таку організацію процесу праці, яка поєднуватиме знання роботодавцем цілей та специфіки творчої праці, створення належних умов (організаційних, соціальних, психологічних, матеріально-побутових тощо) для реалізації працівниками (творцями) своїх здібностей. Більшість масштабних творчих проєктів матеріально не можуть бути забезпечені однією чи кількома особами, тому на роботодавця покладається обов'язок створити необхідні умови для творчої праці та забезпечити їх повне фінансування, не рахуючи винагороди за неї.

Довготривалість та (або) регулярність творчої праці передбачає не одноразове виконання творчого завдання, а систематичне здійснення колективом чи індивідумом певної роботи, спрямованої на отримання цілісного результату у вигляді творчого продукту (кінофільм, спектакль, телепередача, освітня програма, винахід тощо). Довготривалість, крім цього, передбачає систематичне використання отриманих у відповідному науковому (мистецькому, культурному) середовищі знань, задумів, ідей, які втілюються у життя шляхом створення нових творчих продуктів із використанням наявного досвіду, що дозволяє науці, культурі та мистецтву рухатись уперед.

Колективний характер творчої праці передбачає необхідність об'єднання результатів роботи кожного праців-

ника для отримання готового варіанту творчого продукту, що є придатним для використання. Необхідність кооперування творчих працівників та їх потенціалів також зумовлюється пришвидшенням отримання бажаного результату та необхідним фактором для досягнення максимального ефекту. Колективний характер творчої праці в умовах глобалізації передбачає не тільки співпрацю всередині колективу, а і взаємодію різних колективів, а також співпрацю на міжнародному рівні. Однак, як відзначає М.Б. Кушнір, «можливість досягнення результату тільки шляхом колективних дій не може нівелювати індивідуальну працю працівника. Оскільки творча праця завжди є унікальною, а звідси і її індивідуалізм. Але в сучасних умовах індивідуалізм творчого працівника часто повинен бути підкорений загальним цілям, в іншому випадку він ризикує залишитися непоміченим та непотрібним суспільству. Творець за своєю природою індивідуаліст, оскільки кожна творча особистість унікальна, і в той же час не здатна реалізувати свій потенціал у відриві від колективу» [1, с. 29-30].

Виготовлення творчого продукту в межах трудових правовідносин потребує розробки та законодавчого закріплення особливостей правового статусу творця та визначення можливостей роботодавця щодо створеного працівником продукту. Нормами трудового права повинні бути визначені імперативні (обов'язкові до виконання) положення щодо організації творчої праці, особливо актуальним є питання трудової функції, нормування такої праці та, відповідно, винагороди за неї.

Під час визначення питання винагороди за творчу професійну працю необхідно враховувати деякі її характеристики, які, в даному випадку, є визначальними або достатньо значущими. З нашої точки зору, варто виокремити такі характеристики, як: складність, напруженість, колективний характер, державна та суспільна значущість творчої праці тощо.

Складність творчої праці визначається її змістовністю та багатокомпонентністю, передбачає не просто інтелектуальну працю, а також створення нового продукту, отримання нового результату. Таким чином, трудова функція творчого працівника характеризується насиченістю інтелектуальними та креативними елементами, ускладненістю та змістовністю.

Виконання творчої роботи потребує уяви, спеціальних знань, можливості та вміння передбачати і прогнозувати. Можливо, ці характеристики можна визначити як початковий творчий задум. Але проблемою творчої праці завжди є невизначеність у досягненні результату, інколи він є непередбачуваним, причому як у позитивному відношенні, так і в негативному. У зв'язку з цим, творча праця є ризикованою, і це суттєво впливає на обсяги інновацій та на визначення розміру винагороди за виконання такої роботи. Якщо він встановлюється у завищеному розмірі, то виправдує себе лише за умови створення працівниками високоякісного та затребуваного у суспільстві або на ринку творчого продукту. Коли розмір винагороди занижений, то він не виправдує себе, навіть якщо результат не виправдав очікувань, оскільки витрачаються зусилля, час, ресурси (людські та матеріальні), і творчі працівники мають право на належну винагороду за відповідну працю.

Організація творчої праці роботодавцем потребує її впорядкування, що в деякій мірі робить цей процес шаблонним, а це обмежує творчий пошук, унеможливує в деяких випадках використання працівником власних інноваційних методів, революційних способів і прийомів. Вибір послідовності виготовлення творчого продукту також повинен обиратись працівником. Творцю варто надавати можливість відступати від початкового творчого задуму з метою, можливо, формування якісно нового оригінального творчого продукту. Оплата праці творчих працівників та будь-яких інших здійснюється не тільки за її результатами, оплачується і процес виконан-

ня трудової функції. Таким чином, зміна трудової функції та зміна умов праці ускладнюють визначення якості виконання працівником трудових обов'язків, що впливає на визначення розміру оплати праці.

Колективний характер творчої роботи породжує як індивідуальні продукти, так і колективні, і досить важко визначити творчий внесок кожного учасника процесу у виготовленні нового продукту. Інколи саме здійснення праці не передбачає визначення творчого внеску, тому оплата роботи є однаковою, незалежно від зусиль, здібностей, продуктивності, ідейності тощо.

Також варто звернути увагу на необхідність дотримання норм права інтелектуальної власності, що є проблемним у тих випадках, коли в договірному порядку більшість питань між роботодавцем та працівниками залишається невизначеною. Адже виготовлення творчого продукту породжує право інтелектуальної власності на нього, оскільки він стає об'єктом цього права. Питання винагороди та належності майнових і особистих немайнових прав на такі об'єкти є одним із ключових.

Вирішуючи питання правового регулювання оплати творчої праці, необхідно враховувати її мотиви та розглядати їх у сукупності з можливим стимулюванням роботи працівників. Зовнішня мотивація зумовлюється ставленням держави та суспільства до творчості та до творців, що проявляється на рівні соціальних зразків поведінки та наявності офіційних нормативних актів, які визначають пріоритетність такої праці (діяльності). Внутрішня мотивація зумовлюється задоволенням творчого працівника своєю роботою, можливістю вільно самореалізуватись, бажанням досягти поставленої мети.

Стимулювання повинно мати як матеріальний, так і нематеріальний характер, що зумовлюється авторитетністю творчих працівників, особливим ставленням до результатів їх праці, а також додатковою матеріальною винагородою за її результатами. Таким чином, на визначення оплати творчої праці, насамперед, впливають такі критерії, як її складність та значущість для держави та суспільства. Існуючі та можливі системи оплати такої роботи повинні бути одним із вагомих стимулів для її виконання. Окрім стандартної системи оплати творчої праці, повинна бути розроблена розгалужена система заохочувальних заходів, що мають виступати одним із важливих стимулів для підвищення продуктивності. Як вказують деякі дослідники, існуючі системи стимулювання в основному пропонують оцінювати творчий продукт за наступними критеріями: економічна ефективність, масштаб використання, значущість, новизна, ідейно-художній рівень, прогресивність продукту тощо [1, с. 46].

Враховуючи специфічні риси творчої праці та особливості її результатів, можна стверджувати, що вирішувати питання її оплати тільки шляхом встановлення фіксованого розміру нормування не є розумним, оскільки працівника необхідно обов'язково оцінювати ще й за результатами роботи, із урахуванням не тільки реальних майнових, а й особистих немайнових прав. Нормування творчої праці не може бути стандартним та обраховуватись годинами, днями або тижнями, адже творча праця, маючи специфічний характер, передбачає самоорганізацію, що, на нашу думку, повинно бути відображено в діючому законодавстві. Адже тільки індивідуум (творчий працівник) може так оптимізувати та використати свій час, щоб отримати найбільш продуктивні результати. Наприклад, деякі творці більш продуктивно працюють саме вночі, але в умовах стандартного визначення режиму робочого часу такий підхід до визначення графіку праці однозначно виключений.

Творча та інтелектуальна праця характеризуються тим, що являють собою складний процес інтелектуально-го мислення, який не завжди припиняється людиною поза межами робочого місця та робочого часу. Процес творчого мислення може відбуватись на рівні підсвідомості і при-

пинається лише після досягнення кінцевого результату. Оскільки останній не завжди наперед відомий, то процес творчості може бути ще й досить напруженим та довготривалим. Деякі психологи намагались виявити етапи творчості. Однак це явище далеко не завжди підпадає під вироблені такими науковцями стереотипи.

Під час здійснення оцінки творчої праці, виходячи з того, що її не можна нормувати за допомогою загальноприйнятих економічних методик, а також звертаючи увагу на її психофізіологічний характер, маємо враховувати, у першу чергу, її якісні показники та характеристики. Розробляючи ті чи інші юридичні норми, які повинні здійснити регулювання оплати праці творчих працівників, необхідно зважати на економічні показники та методики визначення розмірів заробітної плати (посадових окладів) для творчих працівників взагалі та для окремих їх категорій, у залежності від вищезазначених критеріїв. Упровадження нових технологій та їх постійне вдосконалення не розглядається українською державою як один із вагомих засобів отримання прибутків та надприбутків. Хоча, з економічної точки зору, вартість творчої праці в Україні є відносно дешевою, що може бути оптимально використане в інтересах нашої країни. Таким чином, суттєвою проблемою є відсутність зацікавленості держави та приватних роботодавців у результатах творчої праці, а також небажання та невміння їх використовувати.

Висновки. Сьогодні відсутній єдиний список робіт та професій (спеціальностей), які є творчими. Створити такий перелік можна, але він не буде вичерпним, адже практика вказує на те, що за останні десятиліття спочатку з'являлись нові творчі професії (види діяльності), і тільки після їх фактичного існування вони отримували

статус професійної творчої праці та закріплювались на офіційному рівні у Класифікаторі професій [2]. Визначення особливостей оплати праці творчих працівників, як правило, здійснюється спеціальним законодавством, яке регулює той чи інший вид діяльності. Так, наприклад, функціонують Закони України «Про театри і театральну справу», «Про архітектурну діяльність», «Про телебачення і радіомовлення», «Про вищу освіту», «Про кінематографію», «Про інформаційні агентства» та інші законодавчі акти, що врегульовують правовий статус відповідних творчих працівників та визначають особливості оплати їх праці. Існуючий досвід побудови системи оплати творчої праці спирається на методику застосування диференціації заробітної плати у відповідності з діючою посадовою ієрархією, кваліфікацією працівників, стажем роботи у відповідній галузі та складністю виконуваної роботи. За умов ринкової економіки, така система не сприяє нормальній конкуренції на ринку творчої праці. Крім того, залучення приватних інвестицій вимагає отримання нового високоякісного продукту та можливість його використання. Таким чином, необхідно повністю переглянути систему оплати праці творчих працівників, удосконалити порядок оцінки та стимулювання творчої праці (шляхом визначення результату роботи і з обов'язковим залученням цивільно-правових норм для можливості індивідуального регулювання професійної роботи творчих працівників). Вважаємо, що політика держави повинна спрямовуватись на підтримку технічної творчості з метою використання її результатів для зростання виробництва та стимулювання інших видів творчості – з метою вдосконалення різних галузей знань та розвитку нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кушнір А.Б. Оценка и оплата творческого труда: Дисс. ... к. э. н.: (08.00.05) / ФГУП «Научно-исследовательский институт труда и социального страхования» Федерального агентства по здравоохранению и социальному развитию. – Москва, 2007. – 176 с.
2. Класифікатор професій ДК 003:2010 / Затверджений Наказом Держспоживстандарту України від 28 липня 2010 року № 327.